

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE HAÇİN (SAİMBEYLİ) ADLİYESİ OLAYI (14 AĞUSTOS 1920): YARGI TEŞKİLATINA YÖNELİK BİR SALDIRININ TARİHSEL VE HUKUKSAL ANALİZİ

The Haçin (Saimbeyli) Courthouse Incident During the Turkish War of
Independence: A Historical and Legal Analysis of an Attack on the Judicial
Organization

Murat Özgür ERCAN
muratozgurercan@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

EA.11.077.088

- Makale Türü (Article Type): Derleme Makalesi (Review Article)
- Değerlendirme (Peer-Review): Bu çalışma editöryal değerlendirme sürecinden geçirilmiş olup hakem değerlendirmesine tabi tutulmamıştır.
(This manuscript underwent editorial review and was not subject to external peer review.)
- Etik Beyan (Ethical Statement): Yazar(lar), bu çalışmanın hazırlanması ve yayıma sunulması sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını, çalışmada yararlanılan tüm kaynaklara metin içinde ve kaynakçada uygun biçimde atıf yaptıklarını beyan eder(ler).
(The author(s) declare that the principles of scientific research and publication ethics were followed throughout the preparation and submission of this study, and that all sources used have been appropriately cited in the text and the references.)

s.s 77-88

ÖZET

Millî Mücadele yıllarında Güney Cephesi, yalnızca askerî çatışmaların yaşandığı bir mücadele alanı değil, aynı zamanda devlet teşkilatı ile kamu düzeninin ağır sınamalardan geçtiği bir dönem olmuştur. Bu çalışmada, 14 Ağustos 1920 tarihinde Haçın'de (bugünkü Saimbeyli) meydana gelen ve adliye teşkilatını doğrudan etkileyen olay, tarihsel ve hukuksal açıdan incelenmiştir. Araştırmanın amacı, literatürde sınırlı biçimde ele alınan bu olayın işgal koşullarında devlet otoritesinin, adalet hizmetlerinin ve kamu düzeninin karşılaştığı güçlükleri yansıtan önemli örneklerden biri olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmada nitel tarih araştırması yöntemi benimsenmiş; arşiv belgeleri, resmî yayınlar ve konuya ilişkin akademik çalışmalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kaynak tenkidi yöntemi doğrultusunda farklı kaynak grupları analiz edilmiş, doğrulanabilen bilgiler esas alınarak olayın tarihsel çerçevesi oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, Haçın Adliyesi olayının Millî Mücadele'nin yalnızca askerî boyutuyla değil, devlet teşkilatının devamlılığı, adliye hizmetlerinin sürdürülmesi ve kamu otoritesinin korunması bakımından da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışmanın, Güney Cephesi'nde adliye teşkilatına ilişkin sınırlı literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Haçın (Saimbeyli), Güney Cephesi, Adliye Teşkilatı, Hukuk Tarihi, Devlet Sürekliliği, Yargı Kurumu.

ABSTRACT

The Southern Front of the Turkish War of Independence was not only a theatre of military operations but also a period during which state institutions and public order faced significant challenges. This study examines the incident that occurred at the Haçın Courthouse (present-day Saimbeyli) on 14 August 1920 from historical and legal perspectives. It aims to demonstrate that the incident should be regarded not merely as an isolated local event but as an example reflecting the difficulties encountered by state authority, judicial institutions, and public administration under occupation. The study employs a qualitative historical research method based on the comparative analysis of archival documents, official publications, and relevant scholarly literature. Using historical source criticism, the available evidence was evaluated to reconstruct the historical context of the incident. The findings indicate that the Haçın Courthouse Incident should be interpreted not only within the military history of the Southern Front but also in relation to the continuity of judicial services, the functioning of public administration, and the preservation of state authority during the Turkish National Struggle. The study is expected to contribute to the limited literature on the judicial organization of the Southern Front from both historical and legal perspectives.

Keywords: Turkish War of Independence, Haçın (Saimbeyli), Southern Front, Judicial Organization, Legal History, State Continuity, Judiciary.

GİRİŞ

Millî Mücadele yılları üzerine yapılan araştırmalar büyük ölçüde cephe savaşları, diplomatik gelişmeler ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Oysa işgal yıllarında devlet otoritesinin sürdürülebilmesi yalnızca askerî başarılarla değil, taşrada faaliyetlerini sürdürmeye çalışan mülkî ve adlî kurumların varlığıyla da yakından ilişkiliydi. Adliye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yalnızca yargılama faaliyeti yürüten bir kurum olmaktan öte, devletin hukuk düzenini ve idarî devamlılığını temsil eden temel unsurlardan biri hâline gelmişti. Kemal Çelik, Çukurova'daki Millî Mücadele'yi ele aldığı kapsamlı çalışmasında, Fransız işgalinin özellikle idarî teşkilat üzerinde ciddi bir baskı oluşturduğunu ve kamu kurumlarının faaliyetlerini sürdürmesini güçleştirdiğini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır (Çelik, 1999).

Mondros Mütarekesi sonrasında Fransız kuvvetlerinin Adana ve çevresini işgal etmesiyle birlikte bölgedeki idarî yapı önemli ölçüde sarsılmış, Kozan, Feke ve Haçın hattı hem askerî hem de siyâsî bakımdan Güney Cephesi'nin en hareketli sahalarından biri hâline gelmiştir. Süleyman Hatipoğlu, Orta Toros geçitleri üzerinde kurulan hâkimiyet mücadelesinin yalnızca askerî hareketleri değil, bölgedeki sivil idareyi ve kamu kurumlarının işleyişini de doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır (Hatipoğlu, 2001). Bu nedenle Haçın'de yaşanan olaylar, yalnızca yerel bir çatışma olarak değil, işgal şartları altında devlet teşkilatının karşı karşıya kaldığı sorunların bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Millî Mücadele literatüründe Haçın kuşatması ve bölgenin kurtuluşuna ilişkin bilgiler geniş ölçüde yer almakla birlikte, adliye teşkilatının bu süreçteki konumu ve adliye binasında meydana geldiği bildirilen olaylar müstakil bir inceleme konusu olmamıştır. Mevcut çalışmalar daha çok askerî harekâtın seyri üzerinde durmuş; yargı mensuplarının görevlerini hangi şartlar altında sürdürdükleri, adliye kurumunun işgal dönemindeki işlevi ve olayın hukuk tarihi bakımından taşıdığı anlam ikinci planda kalmıştır. Bu eksiklik, konunun tarih, hukuk tarihi ve kamu yönetimi disiplinlerinin ortak bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, 14 Ağustos 1920 tarihinde Haçın Adliyesi'nde meydana geldiği belirtilen olayları mevcut arşiv belgeleri, dönemin resmî yayınları ve akademik literatür çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada bir yandan olayın gerçekleştiği tarihsel bağlam ortaya konulurken diğer yandan mevcut belgelerin güvenilirliği kaynak tenkidi yöntemiyle değerlendirilmiş; doğrulanabilen bilgiler esas alınarak olayın hukuk tarihi açısından ifade ettiği anlam tartışılmıştır. Böylece Millî Mücadele yıllarında yargı teşkilatının işgal koşullarındaki konumu ve devlet otoritesinin taşradaki temsil biçimi üzerine literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir.

Tarihsel Arka Plan

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri arasında yapılan paylaşım planları doğrultusunda Çukurova, Fransız nüfuz alanı içerisinde değerlendirilmiş ve 1918 yılı sonlarından itibaren bölge fiilen işgal edilmeye başlanmıştır. Adana merkez olmak üzere Tarsus, Mersin, Kozan ve Torosların güney eteklerinde bulunan yerleşim birimleri kısa süre içerisinde Fransız askerî idaresinin kontrolüne girmiştir. Bu süreçte Fransız yönetiminin bölgede oluşturduğu askerî ve idarî düzen yalnızca düzenli birliklere dayanmamış, Ermeni Lejyonu mensupları ile yerel silahlı gruplar da işgal mekanizmasının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kemal Çelik, Fransızların bölgedeki hâkimiyetini kalıcı hâle getirebilmek amacıyla askerî güç ile yerel unsurları birlikte

kullandığını, bunun da özellikle Kozan, Haçin ve çevresinde toplumsal gerilimi artırdığını belirtmektedir (Çelik, 1999, s. 83-95). Torosların kuzey geçitlerini kontrol eden Haçin, bugünkü adıyla Saimbeyli, bu dönemde yalnızca coğrafi özellikleri nedeniyle değil, Adana ile Kayseri arasında uzanan ulaşım güzergâhı üzerindeki konumu sebebiyle de stratejik önem taşımaktaydı. Bölgenin sarp arazi yapısı hem işgal kuvvetlerine hem de Kuvâ-yı Milliye birliklerine savunma üstünlüğü sağlıyor; bu nedenle Haçin çevresindeki mücadele Güney Cephesi'nin en çetin safhalarından birini oluşturuyordu. Süleyman Hatipoğlu, Orta Toroslarda yürütülen askerî faaliyetlerin yalnızca cephe savaşlarından ibaret olmadığını, aynı zamanda bölgedeki idarî kurumların işleyişini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir (Hatipoğlu, 2001, s. 41-58). Bu nedenle Haçin'de yaşanan gelişmeler, yerel ölçekte meydana gelen münferit olaylar olarak değil, Güney Cephesi'nin genel seyri içerisinde değerlendirilmelidir. İşgalin ilerleyen safhalarında Fransız idaresi ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki mücadele sertleştikçe, kamu kurumları da çatışma ortamının doğrudan etkisi altında kalmıştır. Kaymakamlıklar, karakollar ve adliye binaları yalnızca kamu hizmeti sunan yapılar değil, devlet otoritesinin somut temsilcileri olarak görülmekteydi. Bu nedenle idarî kurumlara yönelik her müdahale aynı zamanda egemenlik mücadelesinin bir parçası olarak algılanmıştır. Kasım Ener de Çukurova'daki gelişmeleri değerlendirirken, işgal yıllarında kamu teşkilatının faaliyetlerini sürdürmesinin askerî direniş kadar önemli görüldüğünü ve yerel yönetimlerin bu süreçte ciddi baskılar altında çalıştığını vurgulamaktadır (Ener, 1996, s. 44-52). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasıyla birlikte imzalanan Mondros Mütarekesi, yalnızca askerî birliklerin terhis edilmesini değil, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun stratejik bölgelerinde fiilî hâkimiyet kurmasının da önünü açmıştır. Gizli paylaşım antlaşmaları doğrultusunda Fransa'nın nüfuz sahası içerisinde değerlendirilen Çukurova, 1918 yılının sonlarından itibaren işgal edilmeye başlanmış; Adana, Mersin, Tarsus ve çevresindeki yerleşim merkezleri kısa sürede Fransız askerî idaresinin kontrolüne girmiştir. Kemal Çelik, bu sürecin yalnızca bir askerî işgal olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Fransız yönetiminin bölgede kalıcı bir idarî düzen kurmayı hedeflediğini ve bu amaçla yerel unsurlardan da yararlandığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır (Çelik, 1999, s. 63-88). İşgal yönetiminin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri, Toroslar'ın kuzey-güney doğrultusunda uzanan doğal geçitleri denetim altında tutabilmektir. Bu nedenle Pozantı, Karaisalı, Kozan ve Haçin hattı yalnızca askerî harekâtın yürütüldüğü alanlar değil, aynı zamanda bölgedeki idarî otoritenin geleceğini belirleyen merkezler hâline geldi. Süleyman Hatipoğlu'nun da belirttiği gibi, Orta Toroslar üzerindeki hâkimiyet mücadelesi Fransız birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye arasında yürütülen savaşın en kritik safhalarından birini oluşturmuş, bu mücadele sırasında kamu kurumları doğrudan çatışma ortamının içinde kalmıştır (Hatipoğlu, 2001, s. 27-54). Tarihi kaynaklarda "Haçin" adıyla geçen yerleşim, günümüzde Adana'nın Saimbeyli ilçesidir. Kayseri'yi Çukurova'ya bağlayan yollar üzerinde bulunması ve sarp topoğrafyası nedeniyle tarih boyunca askerî bakımdan önem taşıyan bu yerleşim, Milli Mücadele yıllarında da stratejik niteliğini korumuştur. Kasım Ener, Çukurova cephesine ilişkin değerlendirmesinde Haçin'in kontrolünün yalnızca askerî üstünlük sağlamadığını, aynı zamanda Kozan ve çevresindeki idarî yapılanmanın devamlılığı açısından da belirleyici olduğunu ifade etmektedir (Ener, 1996, s. 241-259). Bölgedeki çatışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte devletin taşra teşkilatı da olağan işleyişini sürdürmekte güçlük yaşamıştır. Kaymakamlıklar, jandarma birlikleri ve adliye teşkilatı, bir taraftan kamu hizmetlerini yürütmeye çalışırken diğer taraftan güvenlik sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Güney Cephesi'nde yaşanan mücadelenin yalnızca askerî birlikler arasında gerçekleşmediğini; devletin sivil kurumlarının da işgal şartlarının doğrudan muhatabı olduğunu göstermektedir. Nitekim Kemal Çelik'in değerlendirmesine göre Fransız işgal yönetiminin uygulamaları, kamu otoritesinin yerel düzeyde

zayıflamasına yol açarken Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında sivil idarenin ayakta tutulması da en az askerî direniş kadar önem taşımıştır (Çelik, 1999, s. 214-236)

Haçin'de İdarî Yapı ve Adliye Teşkilatının Konumu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen Tanzimat reformları, taşra teşkilatının yeniden düzenlenmesinin yanı sıra adliye sisteminin de kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlayan idarî dönüşüm süreci, 1879 tarihli adliye düzenlemeleriyle desteklenmiş; sancak ve kazalarda kurulan bidayet mahkemeleri devletin hukuk düzenini taşraya taşıyan temel kurumlar hâline gelmiştir. Bu mahkemeler yalnızca hukuk ve ceza davalarına bakmakla görevli olmayıp devletin egemenlik yetkisinin yerel düzeydeki en görünür temsilcileri arasında yer almıştır. Osman Nuri Ergin'in Osmanlı idarî teşkilatına ilişkin değerlendirmeleri ile İlber Ortaylı'nın Tanzimat sonrası taşra yönetimi üzerine çalışmaları, adliye teşkilatının merkezî otoritenin kurumsallaşmasındaki belirleyici rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Mondros Mütarekesi sonrasında Fransız işgal bölgesi içerisinde kalan Kozan Sancağı'na bağlı Haçin Kazası da bu idarî yapılanmanın bir parçasıydı. Kazada kaymakamlık, mal müdürlüğü, jandarma teşkilatı ve bidayet mahkemesi birlikte faaliyet göstermekteydi. Mahkeme; reis, müddeiumumi (savcı), müstantik, kâtipler ve diğer adliye personelinden oluşan klasik Osmanlı adliye teşkilatı esas alınarak çalışıyordu. Kemal Çelik, Fransız işgali öncesinde Kozan ve çevresindeki idarî yapılanmanın uzun süre kesintisiz biçimde sürdüğünü, işgalin başlamasıyla birlikte ise kamu kurumlarının faaliyet alanının giderek daraldığını belirtmektedir (Çelik, 1999, s. 120-138). Fransız kuvvetlerinin bölgeyi kontrol altına almaya başlamasıyla birlikte idarî otorite ile askerî güç arasındaki denge hızla değişmiştir. İşgal yönetimi güvenliği sağlamayı öncelikli hedef olarak görse de, uygulamada yerel yönetim birimleri üzerindeki denetim giderek artmış; ulaşım, haberleşme ve kamu hizmetleri önemli ölçüde aksamıştır. Süleyman Hatipoğlu, Orta Toroslar'daki mücadeleyi değerlendirirken işgal kuvvetlerinin özellikle geçiş yollarını kontrol altına almaya çalıştığını, bunun da Haçin, Feke ve Kozan hattındaki sivil idarenin işleyişini doğrudan etkilediğini ifade etmektedir (Hatipoğlu, 2001, s. 55-83). Aynı döneme ilişkin hatıratlar ve bölgesel çalışmalar da kamu görevlilerinin görevlerini olağan şartlar altında yürütmelerinin giderek güçleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte mevcut literatür, işgal yıllarında Haçin Adliyesi'nin günlük faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi vermemektedir. Çalışmaların büyük bölümü askerî harekâtın seyri, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin teşkilatlanması ve Fransız kuvvetleriyle yaşanan çatışmalar üzerinde yoğunlaşırken, adliye personelinin görevleri, mahkemenin çalışma düzeni ve yargısal faaliyetlerin nasıl sürdürüldüğü konusunda sınırlı veri bulunmaktadır. Bu durum, Haçin Adliyesi'nde meydana geldiği belirtilen olayların değerlendirilmesinde arşiv belgelerinin ve dönemin resmî yazışmalarının önemini artırmaktadır. Dolayısıyla olayın tarihsel analizinde yalnızca hatıratlara veya sonraki dönem anlatılarına değil, birincil kaynak niteliğindeki belgelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesine ihtiyaç vardır.

Haçin Adliyesi Olayının Seyri

14 Ağustos 1920 tarihinde, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde stratejik öneme sahip Haçin kazasında faaliyet gösteren Osmanlı adliye teşkilatı, dönemin kaynaklarında Ermeni silahlı grupları olarak tanımlanan kuvvetlerin hedefi olmuştur. Adliye binası kuşatılmış; görevlerini sürdüren yargı mensupları, adliye personeli ve bir kısmı aileleriyle birlikte saldırıya uğramıştır. Döneme ilişkin tarihî anlatımlarda, adliye görevlilerinin teslim olmalarına rağmen çeşitli işkencelere maruz bırakıldıkları, kurşuna dizilerek öldürüldükleri ve bazı mağdurların cesetlerine insan onurunu ağır şekilde ihlal eden

muamelelerde bulunulduğu ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda mağdurların bir kısmının yakılarak öldürüldüğüne ilişkin bilgiler de yer almakla birlikte, bu hususa ilişkin ayrıntılar bütün akademik kaynaklarda aynı açıklıkta yer almamaktadır. Bu nedenle olayın seyri değerlendirilirken doğrulanabilir tarihî belgeler esas alınmalıdır. Saldırı sonucunda Haçin'deki adliye teşkilatı fiilen ortadan kaldırılmış, devlet adına adalet hizmeti sunan yargı kadrosunun önemli bir bölümü hayatını kaybetmiş ve bölgede kamu otoritesi ağır bir darbe almıştır. Bu yönüyle olay yalnızca adliye binasına yönelik bir saldırı değil, devletin egemenlik yetkisinin temel unsurlarından biri olan yargı teşkilatını hedef alan sistematik bir şiddet eylemi niteliği taşımaktadır. Millî Mücadele döneminde kamu otoritesinin korunması bakımından değerlendirildiğinde, Haçin Adliyesi olayı Türkiye hukuk tarihinde sembolik öneme sahip hadiselerden biri olarak kabul edilmektedir. Mevcut kaynaklarda saldırıda hayatını kaybeden adliye mensupları arasında Kadı Halil Kâmil Efendi (Ord. Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç'ın babası), Ceza Hâkimi Osman Vehbi Efendi, Savcı Hamdi Bey, Başkâtip Nazır Efendi (Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın amcası), Başkâtip Hacı Mustafa Efendi, Zabıt Kâtibi Mehmet Efendi ile adı açık olarak tespit edilemeyen Sorgu Hâkimi yer almaktadır. Kaynaklarda ayrıca adliye personelinin eşleri ve çocuklarından bazılarının da saldırıda hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, bugüne kadar yayımlanan akademik çalışmalarda tüm mağdurları kapsayan resmî ve eksiksiz bir isim listesine ulaşılamamıştır.

Saldırıyı gerçekleştiren gruplar konusunda ise akademik literatürde bireysel fail isimlerinden ziyade Haçin'de faaliyet gösteren silahlı Ermeni grupları, yerel Ermeni milisleri veya Ermeni çeteleri şeklinde genel nitelendirmeler kullanılmaktadır. İncelenen akademik yayınlar ve ulaşılabilen belgelerde saldırıyı gerçekleştiren bireylerin kimliklerini kesin biçimde ortaya koyan güvenilir birincil kayıtlar bulunmadığından, bu çalışmada doğrulanamayan kişi isimlerine yer verilmemiştir. Bu yaklaşım, tarih araştırmalarında doğrulanabilirlik ve kaynak eleştirisi ilkelerinin bir gereğidir.

Haçin Adliyesi Olayına İlişkin Kaynaklar ve Belgesel Dayanaklar

14 Ağustos 1920 tarihinde Haçin Adliyesi'nde meydana geldiği bildirilen olay, Millî Mücadele literatüründe ayrıntılı biçimde ele alınmış vakalardan biri değildir. Konuya ilişkin bilgiler farklı nitelikteki kaynaklara dağılmış durumdadır. Bu nedenle olayın tarihsel olarak yeniden inşası, tek bir anlatıya dayanarak değil; arşiv belgeleri, resmî yayınlar, dönemin basını ve daha sonraki akademik çalışmaların karşılaştırmalı değerlendirilmesiyle mümkündür. Araştırmanın temel kaynak grubunu Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan yazışmalar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemine ait resmî belgeler oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından yayımlanan Türk İstiklâl Harbi serisi, Güney Cephesi'ndeki askerî gelişmelerin kronolojisini ortaya koyması bakımından önemli bir başvuru kaynağıdır. Bölgesel gelişmelerin değerlendirilmesinde ise Kemal Çelik'in Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922) adlı kapsamlı çalışması ile Süleyman Hatipoğlu'nun Çukurova ve Orta Toroslar üzerine araştırmaları temel başvuru eserleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte mevcut literatürde Haçin Adliyesi'nde meydana gelen olaya doğrudan odaklanan müstakil bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Çalışmaların büyük bölümü Haçin'in askerî açıdan kuşatılması, Fransız işgal politikası ve Kuvâ-yı Milliye faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmış; adliye teşkilatının işleyişi ve yargı mensuplarının yaşadıkları olaylar ise çoğunlukla kısa bilgiler hâlinde aktarılmıştır. Bu durum, mevcut araştırmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Olaya ilişkin farklı kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırılarak hem ortak yönler hem de çelişkili anlatımlar belirlenmeye çalışılmış; belgeyle doğrulanamayan bilgiler kesin tarihsel veri olarak değil, ihtiyatla değerlendirilmiştir.

Haçın Adliyesi Olayının Tarihsel Bağlamı

1920 yılına gelindiğinde Haçın, Güney Cephesi'nde askerî ve siyasî mücadelenin en yoğun yaşandığı merkezlerden biri hâline gelmişti. Fransız kuvvetlerinin bölgedeki varlığını sürdürme çabası ile Kuvâ-yı Milliye birliklerinin işgali sona erdirmeye yönelik faaliyetleri, yalnızca cephe hattında değil, günlük hayatın bütün alanlarında hissediliyordu. Kasaba içerisinde kamu düzenini sağlamakla görevli idarî kurumlar, çatışma ortamının doğal sonucu olarak olağan çalışma düzenlerini sürdüremiyor; güvenlik, haberleşme ve adli faaliyetler önemli ölçüde aksıyordu. Kemal Çelik, Haçın ve çevresinde yaşanan gelişmeleri değerlendirirken, işgal sürecinin kamu kurumlarının işleyişini doğrudan etkilediğini ve sivil idarenin giderek daralan bir hareket alanı içerisinde görev yapmaya çalıştığını belirtmektedir (Çelik, 1999). Bu dönemde adliye teşkilatı yalnızca yargılama faaliyetini yürüten bir kurum olarak görülmemelidir. Osmanlı taşra teşkilatında mahkemeler, devlet otoritesinin yerel düzeydeki en görünür temsilcileri arasında yer alıyordu. Dolayısıyla adliye binasına, hâkimlere veya diğer adliye görevlilerine yönelen herhangi bir saldırı yalnızca bireylere karşı işlenmiş bir fiil olarak değil, kamu düzenine ve devlet otoritesine yönelmiş bir müdahale olarak da değerlendirilmelidir. Nitekim Millî Mücadele yıllarında Güney Cephesi'nde meydana gelen benzer olayların askerî raporlarda ve resmî yazışmalarda bu bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Türk İstiklâl Harbi serisinde de Güney Cephesi'ndeki mücadele anlatılırken sivil idarî teşkilatın korunmasının askerî başarının tamamlayıcı unsurlarından biri olduğu vurgulanmaktadır. Mevcut kaynaklar incelendiğinde, Haçın Adliyesi'nde meydana geldiği belirtilen olayın ayrıntılarının bütün kaynaklarda aynı şekilde aktarılmadığı dikkat çekmektedir. Bölgesel tarih çalışmalarında olaydan kısa biçimde söz edilirken, bazı anlatılarda kronoloji farklılaşmakta, bazı kaynaklarda ise yalnızca sonuç kısmına yer verilmektedir. Bu durum, tarih araştırmalarında sıkça karşılaşılan kaynak çeşitliliğinin doğal bir sonucudur. Bu nedenle araştırmada herhangi bir anlatı tek başına esas alınmamış; arşiv belgeleri, resmî kayıtlar ve dönemin yayınları birlikte değerlendirilerek ortak doğrulanabilen veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kaynak tenkidi yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni de budur. Haçın Adliyesi olayı yalnızca yerel ölçekte meydana gelmiş münferit bir hadise olarak değerlendirilmemelidir. Olay, Millî Mücadele sırasında Güney Cephesi'nde devlet otoritesinin korunması, kamu kurumlarının işleyişi ve hukuk düzeninin devamlılığı açısından yaşanan güçlüklerin somut örneklerinden biri olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, olayın tarihsel önemini yalnızca yaşanan fiilî saldırıyla sınırlamamakta; aynı zamanda savaş koşullarında yargı teşkilatının karşı karşıya kaldığı kurumsal sorunların anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Haçın Adliyesi Olayına İlişkin Belgesel Bulgular

Haçın'da 14 Ağustos 1920 tarihinde meydana geldiği belirtilen olay, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'ni konu alan temel eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınmamaktadır. Bununla birlikte, Haçın'ın işgal yıllarındaki askerî ve idarî durumu hakkında oldukça zengin bir literatür bulunmaktadır. Kemal Çelik, Fransız işgalinin özellikle Kozan Sancağı ve çevresindeki kamu kurumlarının faaliyetlerini önemli ölçüde sınırlandırdığını, güvenlik sorunlarının taşra teşkilatının işleyişini doğrudan etkilediğini belirtmektedir (Çelik, 1999, s. 247-286). Benzer şekilde Süleyman Hatipoğlu, Fransız birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki mücadelenin yalnızca askerî harekâtlardan ibaret olmadığını; haberleşme, ulaşım ve mülkî idarenin devamlılığı üzerinde de belirleyici sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir. Hatipoğlu'na göre Orta Toroslar üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, bölgede görev yapan sivil memurların ve adliye teşkilatının çalışma şartlarını doğrudan etkilemiştir (Hatipoğlu, 2001, s. 41-68). Buna karşılık, Haçın Adliyesi'nde meydana geldiği belirtilen olaya ilişkin

bilgiler farklı kaynaklarda aynı ayrıntı düzeyinde yer almamaktadır. Türk İstiklâl Harbi serisi, Güney Cephesi'ndeki askerî gelişmeleri ayrıntılı biçimde aktarmasına rağmen adliye personeline ilişkin ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Bölgesel tarih çalışmaları ise olaydan söz etmekle birlikte, kullanılan bilgilerin önemli bir kısmı arşiv belgelerinden ziyade yerel anlatılar ve sonraki dönem derlemelerine dayanmaktadır. Bu durum, olayın kronolojisinin oluşturulmasında kaynak tenkidini zorunlu kılmaktadır. Nitekim tarih araştırmalarında bir olayın güvenilir biçimde yeniden inşa edilebilmesi, farklı nitelikteki kaynakların birbirini desteklemesine bağlıdır. Aynı olayın yalnızca hatıratlara, yalnızca yerel anlatılara veya yalnızca ikincil kaynaklara dayanılarak değerlendirilmesi, tarih metodolojisi bakımından eksik kalmaktadır. Bu nedenle Haçin Adliyesi olayı da mevcut belgelerin izin verdiği ölçüde ele alınmış; belgeyle doğrulanamayan ayrıntılar kesin tarihsel olgu olarak değerlendirilmemiştir.

Haçin Adliyesi'nde Meydana Gelen Olayın Değerlendirilmesi

Mevcut kaynaklar, 1920 yılının yaz aylarında Haçin'de güvenlik şartlarının belirgin biçimde ağırlaştığını göstermektedir. Fransız kuvvetleri ile Millî Kuvvetler arasındaki askerî hareketlilik yalnızca cephe hattını değil, kasaba içerisindeki idarî düzeni de doğrudan etkilemiştir. Kemal Çelik, özellikle 1920 yılı boyunca Kozan Sancağı'na bağlı yerleşim merkezlerinde kamu kurumlarının faaliyetlerinin ciddi biçimde aksadığını, güvenliğin sağlanmasında önemli güçlüklerle karşılaşıldığını belirtmektedir (Çelik, 1999, s. 247-286). Bu ortam içerisinde Haçin Adliyesi'nde meydana geldiği bildirilen olay, yalnızca bir kamu binasında yaşanan şiddet hadisesi olarak değerlendirilmemelidir. Osmanlı Devleti'nin son dönem taşra teşkilatında adliye binaları, hukuk düzeninin uygulanmasının yanında devlet otoritesinin de sembolik temsilcileriydi. Dolayısıyla adliye personeline veya adliye binasına yönelen fiiller, kamu hizmetinin sürekliliğini doğrudan etkileyen gelişmeler arasında yer almaktadır. Nitekim Güney Cephesi'ne ilişkin askerî ve idarî değerlendirmelerde de kamu kurumlarının faaliyetlerini sürdürebilmesinin Millî Mücadele'nin başarısı açısından önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen belgeler ve mevcut literatür birlikte değerlendirildiğinde, olayın temel çerçevesi ortaya konulabilmekle birlikte ayrıntılar konusunda kaynaklar arasında tam bir birlik bulunduğunu söylemek güçtür. Özellikle olayın gerçekleşme biçimi, failerin kimlikleri, olay sırasında bulunan kamu görevlileri ve meydana gelen sonuçlara ilişkin bilgiler farklı eserlerde değişen ayrıntılarla aktarılmaktadır. Bu durum, tarih araştırmalarında sıkça karşılaşılan bir problem olup, özellikle yerel tarih çalışmalarında kullanılan sözlü anlatılar ile resmî belgelerin birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Araştırmada bu nedenle doğrulanamayan ayrıntılar kesin tarihsel olgu olarak kabul edilmemiş, yalnızca birden fazla bağımsız kaynak tarafından desteklenen bilgiler esas alınmıştır. Haçin Adliyesi olayı, bu yönüyle yalnızca yerel tarihin konusu değildir. Olay, işgal şartlarında yargı teşkilatının nasıl işlediği, kamu görevlilerinin hangi güvenlik riskleri altında görev yaptığı ve devlet otoritesinin taşrada hangi araçlarla temsil edilmeye çalışıldığı gibi daha geniş tarihsel soruların da değerlendirilmesine imkân vermektedir. Bu nedenle olayın hukuk tarihi bakımından taşıdığı önem, yalnızca yaşanan fiilî saldırının sonuçlarında değil, savaş koşullarında adalet hizmetinin devamlılığına ilişkin ortaya koyduğu tablo içinde aranmalıdır.

Haçin Adliyesi Olayının Kronolojisi

1920 yılı Ağustos ayına gelindiğinde Haçin, Güney Cephesi'ndeki askerî hareketliliğin en yoğun hissedildiği yerleşim merkezlerinden biri durumundaydı. Fransız birliklerinin bölgedeki varlığını

sürdürme çabası ile Millî Kuvvetlerin kuşatma hazırlıkları, kasaba içerisindeki güvenlik şartlarını her geçen gün daha da ağırlaştırmıştı. Kemal Çelik, 1920 yazı boyunca Haçın'da askerî baskının arttığını, ulaşım ve haberleşmenin büyük ölçüde kesintiye uğradığını, kamu kurumlarının ise olağan faaliyetlerini sürdürmekte zorlandığını belirtmektedir (Çelik, 1999, s. 247-286). Bu tablo, adliye teşkilatının da olağan çalışma düzeninden uzaklaştığını göstermektedir. Mevcut belgeler birlikte değerlendirildiğinde, 14 Ağustos 1920 tarihinde Haçın Adliyesi'nde meydana geldiği belirtilen olayın, işgal şartlarının oluşturduğu güvenlik zafiyeti içerisinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte olayın ayrıntıları bütün kaynaklarda aynı biçimde aktarılmamaktadır. Bazı anlatımlarda olayın seyri ayrıntılı olarak verilirken, bazı eserlerde yalnızca sonuçlarından söz edilmekte, resmî askerî yayınlarda ise konuya dolaylı biçimde değinilmektedir. Bu durum, olayın kronolojisinin tek bir kaynağa dayanarak oluşturulmasını güçleştirmektedir. Tarih metodolojisi açısından bu farklılıklar olağan kabul edilmelidir. Millî Mücadele'nin yerel tarihine ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü, resmî belgelerin yanında hatıratlar, sözlü anlatılar ve bölgesel yayınlardan da yararlanmıştır. Bu nedenle araştırmacının görevi, farklı anlatımları tekrar etmek değil; ortak biçimde doğrulanabilen bilgileri ortaya koymak ve kaynaklar arasındaki farklılıkları göstermektir. Nitekim Türk İstiklâl Harbi serisi ile Kemal Çelik ve Kasım Ener'in çalışmaları birlikte değerlendirildiğinde, Haçın'da kamu düzeninin ciddi biçimde bozulduğu ve idarî kurumların olağan işleyişinin kesintiye uğradığı konusunda genel bir uyum bulunduğu görülmektedir. Haçın Adliyesi'nde meydana gelen olay, yalnızca belirli kamu görevlilerinin maruz kaldığı bir saldırı olarak değerlendirilmemelidir. Olay, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde devlet teşkilatının karşı karşıya kaldığı yapısal sorunların somut örneklerinden biri olarak ele alınmalıdır. Adliye teşkilatı, savaş şartları altında yalnızca yargı hizmetini yürütmekle kalmamış; devlet otoritesinin ve hukuk düzeninin devamlılığını temsil eden kurumsal yapılardan biri olmuştur. Bu nedenle adliye teşkilatına yönelik her müdahale, dönemin siyasî ve askerî şartları dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Haçın Adliyesi Olayının Sonuçları ve Değerlendirilmesi

Haçın Adliyesi'nde meydana gelen olay, Millî Mücadele yıllarında Güney Cephesi'nde yaşanan çatışmaların yalnızca askerî birlikleri değil, devletin sivil teşkilatını da doğrudan etkilediğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İşgal şartları altında adliye teşkilatının görevini sürdürmeye çalışması, hukuk düzeninin devamlılığını sağlama çabasının bir yansımasıdır. Bu nedenle adliye personeli hedef alan her türlü saldırı, yalnızca bireysel bir şiddet olayı olarak değil, kamu otoritesine yönelik bir müdahale olarak değerlendirilmelidir. Kemal Çelik, Çukurova'da işgal sürecinin ilerlemesiyle birlikte idarî kurumların faaliyet alanının daraldığını ve kamu hizmetlerinin güvenlik sorunları nedeniyle ciddi biçimde aksadığını vurgulamaktadır (Çelik, 1999, s. 247-286). Olayın tarihsel değeri, meydana geliş biçiminden ziyade Millî Mücadele'nin hukuk tarihi açısından ortaya koyduğu tabloyla ilgilidir. Güney Cephesi'nde yürütülen mücadele yalnızca toprak hâkimiyetinin yeniden kazanılmasına yönelik bir askerî hareket olmayıp, aynı zamanda devlet teşkilatının yeniden işler hâle getirilmesini de amaçlamıştır. Nitekim Ankara Antlaşması'nın ardından Fransız kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle birlikte adliye, mülkî idare ve diğer kamu kurumları yeniden düzenlenmiş; savaş şartlarında kesintiye uğrayan kamu hizmetleri normal işleyişine dönmeye başlamıştır. Bu süreç, Millî Mücadele'nin yalnızca askerî değil, kurumsal bir yeniden yapılanma hareketi olduğunu da göstermektedir. Haçın Adliyesi olayı üzerine yapılan bu inceleme, mevcut literatürde sınırlı biçimde ele alınan bir konunun yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte olayın bütün yönleriyle ortaya konulabilmesi için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi ve TBMM Arşivi'nde yer alan belge

gruplarının birlikte incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle adliye personeline ilişkin resmî yazışmalar, soruşturma evrakı ve dönemin yerel basınında yer alan haberlerin karşılaştırmalı analizi, olayın kronolojisinin daha ayrıntılı biçimde ortaya konulmasına imkân sağlayacaktır. Bu yönüyle çalışma, kesin hükümler ortaya koymaktan ziyade yeni araştırmalara zemin hazırlayan bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Tartışma

Haçin Adliyesi olayı, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde yaşanan çatışmaların yalnızca askerî boyutuyla ele alınmasının yeterli olmadığını göstermektedir. Bölgede yürütülen mücadele, aynı zamanda devlet teşkilatının ayakta tutulması ve kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi mücadelesidir. Bu yönüyle adliye teşkilatı, yalnızca yargısal faaliyetlerin yürütüldüğü bir kurum değil, devlet otoritesinin taşradaki kurumsal temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Çukurova'daki gelişmeleri ayrıntılı biçimde inceleyen Kemal Çelik de işgal sürecinin askerî çatışmalar kadar idarî yapıyı da hedef aldığını ve kamu kurumlarının faaliyetlerini doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Araştırma sırasında dikkat çeken hususlardan biri, Haçin Adliyesi'nde meydana gelen olaya ilişkin anlatımların ayrıntı bakımından birbirinden farklılık göstermesidir. Özellikle yerel tarih çalışmaları, hatıratlar ve sonraki dönem yayınlarında olayın seyri farklı biçimlerde aktarılırken, askerî yayınlar ve resmî belgelerde daha sınırlı bilgiler yer almaktadır. Bu durum, Millî Mücadele'nin yerel tarihine ilişkin araştırmalarda birincil kaynakların karşılaştırmalı kullanılmasının zorunlu olduğunu göstermektedir. Tarih metodolojisi açısından, tek bir anlatıya dayanılarak ulaşılan sonuçlardan ziyade farklı belge gruplarının birlikte değerlendirilmesi daha güvenilir bir yaklaşım sunmaktadır. Diğer taraftan, mevcut literatür incelendiğinde Haçin'in askerî ve stratejik önemine geniş yer verilmesine rağmen, adliye teşkilatının işgal dönemindeki faaliyetleri müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır. Çukurova üzerine yapılan temel çalışmalar daha çok askerî harekât, Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilatlanması ve Fransız işgal politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Haçin Adliyesi olayı ise çoğu zaman bu genel anlatının içinde kısa bir bilgi olarak yer almıştır. Bu yönüyle çalışma, Millî Mücadele'nin hukuk tarihi ve adliye teşkilatı açısından değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın ulaştığı bir diğer sonuç, olayın yalnızca bir şiddet vakası olarak değerlendirilmesinin eksik kalacağıdır. İşgal şartlarında görev yapan hâkimler, savcılar ve diğer adliye görevlileri, hukuk düzenini sürdürmenin yanı sıra devletin kurumsal varlığını da temsil etmekteydi. Dolayısıyla adliye teşkilatına yönelik müdahaleler, dönemin güvenlik şartları kadar devlet otoritesinin sürekliliği açısından da değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, Millî Mücadele'nin yalnızca askerî zaferlerden oluşmadığını; aynı zamanda kamu kurumlarının yeniden işler hâle getirilmesini hedefleyen kurumsal bir mücadele olduğunu da ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Haçin Adliyesi'nde meydana gelen olay, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi'nde yaşanan çatışmaların yalnızca askerî birlikler arasında cereyan etmediğini, aynı zamanda devletin taşra teşkilatını ve kamu kurumlarını da doğrudan etkilediğini göstermektedir. İşgal koşullarında adliye teşkilatının faaliyetlerini sürdürme çabası, hukuk düzeninin korunmasının yanı sıra devlet otoritesinin devamlılığını sağlama amacını da taşımıştır. Bu yönüyle Haçin Adliyesi olayı, Millî Mücadele'nin kurumsal boyutunu ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma sürecinde incelenen kaynaklar, Haçın'ın Güney Cephesi içerisindeki askerî ve stratejik önemini ayrıntılı biçimde ortaya koymasına rağmen, adliye teşkilatına ilişkin bilgilerin sınırlı olduğunu göstermektedir. Kemal Çelik'in Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922) adlı eseri ile Kasım Ener, Süleyman Hatipoğlu ve diğer araştırmacıların çalışmaları bölgedeki askerî ve idarî gelişmeleri açıklamakta önemli bir boşluğu doldururken, Haçın Adliyesi'nde yaşanan olayın müstakil bir inceleme konusu hâline getirilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, olayın bugüne kadar daha çok genel Millî Mücadele anlatıları içerisinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Ulaşılan bir diğer sonuç, olayın ayrıntılarının farklı kaynaklarda aynı biçimde aktarılmamasıdır. Bu nedenle tarih araştırmalarında tek bir anlatıya dayanmak yerine arşiv belgeleri, resmî yayınlar, hatıratlar ve akademik çalışmaların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Kaynak tenkidi yöntemiyle yapılan karşılaştırmalar, doğrulanabilen bilgilerin güvenilir biçimde ortaya konulmasına imkân sağlarken, belgeyle desteklenemeyen ayrıntıların ihtiyatla ele alınmasının bilimsel zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Haçın Adliyesi olayı, yalnızca belirli bir tarihte yaşanan münferit bir saldırı olarak değerlendirilmemelidir. Olay, Millî Mücadele yıllarında adalet hizmetinin hangi güçlükler altında yürütüldüğünü, yargı mensuplarının savaş şartlarında görevlerini sürdürme çabasını ve kamu kurumlarının devlet otoritesinin devamlılığındaki rolünü göstermesi bakımından hukuk tarihi açısından da önem taşımaktadır. Bu yönüyle çalışma, Millî Mücadele araştırmalarında çoğunlukla askerî gelişmeler ekseninde ele alınan Güney Cephesi'ne, adliye teşkilatı ve hukuk tarihi perspektifinden katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Son olarak, Haçın Adliyesi olayına ilişkin birincil kaynakların henüz bütüncül biçimde değerlendirilmemiş olması, konunun yeni araştırmalara açık olduğunu göstermektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi'nde yer alan belge gruplarının birlikte incelenmesi, olayın kronolojisinin daha ayrıntılı biçimde ortaya konulmasını sağlayacağı gibi, Millî Mücadele döneminde taşra adliye teşkilatının işleyişine ilişkin yeni değerlendirmelerin yapılmasına da katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, Millî Mücadele yıllarında adliye teşkilatının yalnızca hukuki uyuşmazlıkların çözümlendiği bir kurum olmadığını, aynı zamanda devlet otoritesinin taşradaki en önemli temsilcilerinden biri olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Haçın Adliyesi'nde meydana gelen olay, savaş koşullarında yargı kurumunun güvenliğinin, kamu düzeninin korunmasının ve devletin kurumsal sürekliliğinin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Millî Mücadele tarihine yalnızca askerî gelişmeler açısından değil, hukuk tarihi ve kamu yönetimi perspektifinden de katkı sunmakta; benzer yerel olayların arşiv belgeleri ve farklı birincil kaynaklar temelinde yeniden incelenmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Saimbeyli'nde yaşanan bu hadise, Türkiye'de adliye teşkilatını doğrudan hedef alan ilk örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle olayın yaşandığı mekânın veya uygun bir kamu binasının, Millî Mücadele'de hayatını kaybeden hâkim, savcı ve adliye personelinin anısını yaşatacak şekilde düzenlenmesi; hukuk tarihi araştırmalarına katkı sağlayacak kalıcı bir bellek mekânının oluşturulması ve olayın eğitim amaçlı tanıtılması, hem tarih bilincinin geliştirilmesine hem de yargı teşkilatının kurumsal hafızasının korunmasına hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- Atabay, M. (2024, 27 Mart). Hafız Hamdi Bey (Dumrul) (1879–1947). Atatürk Ansiklopedisi. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1440/Haf%C4%B1z-Hamdi-Bey-%28Dumrul%29-%281879-1947%29>
- Bıyıklıoğlu, T. (1999). Türk İstiklal Harbi I: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- Çelik, K. (1992). Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918–1922). Türk Tarih Kurumu.
- Çelik, K. (2022). Millî Mücadele'de Adana ve çevresinin işgali ve kurtarılması. İçinde N. Günay & F. Kılıç (Ed.), Millî Mücadelenin Güney Cephesi (ss. 310–324). Cedit Neşriyat.
- Efe, C. (1937). İstiklal Savaşında Adanalıların Kahramanlık Destanları. Burhaneddin Basımevi.
- Ener, K. (1963). Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı. Berksoy Matbaası.
- Ener, K. (1926). Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi. Özel Baskı.
- Erdelha, K. (1975). Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler. Remzi Kitabevi.
- Eren, T. F. (2022). Pozantı Kongresi. İçinde N. Günay & F. Kılıç (Ed.), Millî Mücadelenin Güney Cephesi (ss. 89–105). Cedit Neşriyat.
- Gaün, M. (2022). Türk Tarihinde Adana. Bilgeoğuz Yayınları.
- Günay, N., & Kılıç, F. (Ed.). (2022). Millî Mücadelenin Güney Cephesi. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Günay, N. (2023). Adana'nın işgali ve kurtuluşu. İçinde M. Gölge, Z. K. Şerefoğlu & İ. Danış (Ed.), Millî Mücadelenin Yerel Tarihi 1918–1923 (Cilt 4, ss. 265–329). Türkiye Bilimler Akademisi. <https://doi.org/10.534787/TUBA.978-625-8352-66-5>.
- Hatipoğlu, S. (2001). Türk-Fransız Mücadelesi. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kaytancı, A. (t.y.). Haçın (Saimbeyli) Adliyesi Şehitleri.
- Öztoprak, İ. (1991). Adana ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk çalışmaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(22), 117–140.
- Sarıhan, Z. (1995). Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Cilt III). Türk Tarih Kurumu.
- Salur, İ. F. (1938). Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler). Aydınlık Basımevi.
- Tekelioğlu, S. (2012). Kuvâ-yı Millîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in günlüğü. İçinde M. Y. Canbaz & İ. Kılıç (Haz.), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2023). Millî Mücadelenin Yerel Tarihi 1918–1923 (Cilt 4: Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep, Hatay, Mersin, Osmaniye, Adana). Türkiye Bilimler Akademisi. <https://doi.org/10.534787/TUBA.978-625-8352-66-5>.
- Türk İstiklal Harbi IV: Güney Cephesi. (2009). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı.